

GAJDOS GUSZTÁV*

A Fegyver- és Gépgyár Rt. nagy egyéniségei és alkotásaik (1891–2000)

1891. február 12-én a Magyar Ipari és Kereskedelmi Bank megalakította a Fegyver- és Gépgyár Rt.-t a Budapest, Külső Soroksári út 158. alatt, 4,8 millió korona alaptőkével. A megalakulás után a vállalat vezető szakembereit az ausztriai Steyer fegyvergyárból telepítették át. Így kezdődött meg Magyarországon is a nagyüzemi fegyvergyártás. 1893-tól a vállalat a Magyar Általános Hitelbank érdekkörébe került. A későbbiek folyamán a cég a Hitelbank vállalatai közé tartozott az államosításig.

Először a vállalat mannlichereket, azt követően pedig 1895. évi mintájú fegyvereket: ismétlőpuskákat, karabélyokat, szuronyokat gyártott. Az 1896-os millenniumi kiállításon a gyár mannlicher puskái, szerszámai és speciális gépei arattak sikert. 1899-től pedig a gyár áttért a tábori taracok és ágyútartozékok előállítására is.

Az első évek veszteségesek voltak, mivel a „fekete lőpor” számára szerkesztett lőfegyvereket állították elő. A „gyérfüstű lőpor” behozatala után a honi fegyvereket is jóval magasabb igények szerint kellett gyártani. 1893-ban a korszerűbb fegyverek meghozták a nyereséget. Ez évben ugyanis a cs. és kir. közös hadsereg számára 50 000 db ismétlőpuskát szállítottak le. Ezt 189 ezer fegyver szállítása követte.

Az első szerszámgépet a vállalat saját üzeme részére gyártotta 1892-ben. 1895-ben készítettek el Weisz Bertold és Társa, az első megrendelő részére egy revolveresztergát.

A Budapesti Ezredéves Országos Kiállítással kapcsolatban megjelent „Budapest műszaki útmutatója” című könyv egyik táblázata, az 1894. évi forgalom alapján a Fegyver- és Gépgyár Rt.-t a negyedik legnagyobb fővárosi vállalatnak tartja, melynek mintegy 1400 szakmunkás dolgozója volt, s a motorikus összerő pedig elérte a 450 LE-t. A cég részvénytőkéje 2,4 millió forint, a második legnagyobb volt a budapesti vállalatok között.

A Fegyver- és Gépgyár Rt. dolgozói már a kezdeti időszakban nagyot alkottak, mikor rövid időn belül, az 1899. év végén előállították az első magyar 4 LE-s és a 20 LE-s dízelmotort, melyet **Rudolf Diesel** „magyar típusnak” nevezett el.

Epperlein Oszkár (1844–1903) a Danubius Hajó és Gépgyár Rt. műszaki igazgatója volt, majd 1896-ban a Fegyver- és Gépgyár Rt. igazgatójává választották. A vállalatnál ő alapozta meg a magyar dízelmotor-gyártást.

* Országos Műszaki Múzeum, 1117 Budapest, Kaposvár utca 13–15.

Böszörményi Jenő (1872–1957) gépészmérnököt 1896-ban a Fegyver- és Gépgyár Rt. konstrukciós irodájának, hazánk első dízelmotor tervezőirodájának megszervezésével bízták meg. 1898-ban a Diesel iroda létrejött. Böszörményi 1902 májusáig dolgozott a Fegyvergyárban. Epperlein nemcsak a motorok tervezését, hanem a gyártás előkészítését is megszervezte. A gyár termelő egységeit és berendezéseit már kezdetben úgy építette meg, hogy azokkal később évente 50 db dízelmotort lehetett előállítani 70–100 LE teljesítménnyel.

1901-ben már 12 db dízel üzemű motor volt gyártás alatt a Fegyvergyárban. Az itt folyó dízelmotor-gyártás annyira megelőzte a többi országot, hogy ezeket a berendezéseket angol gyáraknak megtekintendő mintaként ajánlotta az augsburgi Diesel részvénytársaság.

Az I. világháborúig mintegy 500 db dízelmotor készült el a Fegyvergyárban 120 000 LE összteljesítménnyel.

1903-ban **Frommer Rudolf** (1868–1936) lett a Fegyvergyár igazgatója a Magyar Általános Hitelbank bizalmából, aki a Diesel-ügynek nem volt híve. Magatartásából arra lehetett következtetni, hogy a bankérdekeltségtől egyenesen megbízást kapott a dízelmotor-gyártás korlátozására. 1904 után a feszültebbé vált külpolitikai helyzet egyre nagyobb arányúvá tette a fegyverkezést, s ez lekötötte lassan a Fegyver- és Gépgyár Rt. kapacitását.

A Fegyver- és Gépgyár Rt. profilja az I. világháború előtt és alatt: ismétlőpisztolyok, mannlicher típusú puskák, bajonettek, egyéb fegyverek, továbbá polgári célú szerszámgépek és kézi szerszámok voltak.

1907-ben külföldi szaklapok hirdették a Frommer Rudolf vezette gyár fegyvereit. 1908-ban Japánból kereskedelmi és gazdasági delegáció járt a Fegyver- és Gépgyárban.

Már 1900-ban megjelent például Frommer Rudolf 17 324. számú, az „Önműködően fölhúzó és töltő, valamint biztonsági szerkezet lőfegyverek számára” tárgyú és 1909-ben a 44 557. sz. „Lőfegyver” című szabadalma.

A Fegyvergyár az 1910-es években tért át nagyobb mértékben a Frommer Rudolf-féle szabadalmak szerinti konstrukciók tömeges gyártására. Ezzel külföldi piacokat és világhírt szerzett a gyár.

1911-ben a Fegyver- és Gépgyár Rt. igazgatósága 13 főből állott, s e személyek között volt például **Bláthy Ottó Titusz**. 1915 áprilisában katonai parancsnokság alá került a gyár. Ez idő tájt a Fegyvergyár 2000 főnél több munkást foglalkoztatott.

A fegyverek tömeggyártásának bevezetését követően **Gut Árpád** és **Gergely Jenő** tervei szerint 1913–1915 között megépült a Fegyvergyár nagyméretű vasbeton-, négy emelet magas épülete. A három ablakegységet több emelet magasságú, íves lezárású pillérrendszer fogta össze. Teherhordó szerkezetei vasbeton keretek.

A Fegyver- és Gépgyár Rt. szerszámgyártása 1892–1908 között évi 100–200 db között volt, s az 1909–1917 közötti években évi 50–900 db volt a termelés. A csúcstarabszámot 1917-ben érte el. E gépek esztergák, maró-, fúró-, véső-, köszörű-, szerszámélező-, sajtoló-, kovácsoló- és menetvágó gépek voltak többféle nagyságban és kivitelben.

Az 1912-ben kirobbant első Balkán-háború után a fegyverkezési verseny felgyorsult. A Fegyvergyár 1913. évi 1380 fős munkáslétszáma 1917-re 4500 főre gyarapodott.

A magyar vas-, fém- és gépipar, így a Fegyver- és Gépgyár Rt. az I. világháború alatt tekintélyes katonai és állami megrendelések révén gyorsan fejlődött, a háború befejezése után viszont nehéz helyzetbe került.

Az I. világháború után, 1924. táján a Fegyvergyár visszatért a szerszámgépek, dízelmotorok, közlőművek, fémöntvények, új közszükségleti cikkek: háztartási mérleg, körzők előállítására. 1922–1926 között ismertek és sikeresek voltak a „Frommer Baby”, a „Liliput” és a „Stop” jelű önműködő pisztolyok. 1926-ban megkezdődött a vadászfegyverek előállítása. 1929-ben a Fegyvergyár sportpuskáinak sikere volt Stockholmban, különösen a Monte Carlo típusnak. 1929-ben kitört a gazdasági világválság, mely súlyosan kihatott a gyárra, s erősen csökkent a foglalkoztatottak száma. A munkáslétszám 1927–1929 között 100 fő, 1933-ban 351 fő volt.

1930-ban a 13 fős igazgatóság tagja volt Bláthy Ottó Titusz és Fegyverneki Frommer Rudolf.

Fegyverneki Frommer Rudolf vezérigazgató, m. kir. udvari tanácsos, felsőházi tagnak például az 1930. évi, 99271. számú, az „Elsütő és biztosítószerkezet vadászfegyverekhez” című szabadalma és az 1931. évi, 102584. sz., a „Hengeres závarzat önműködő lőfegyverekhez” tárgyú találmánya volt többek között.

A Hitelbank a Fegyver és Gépgyár Rt.-t és a Magyar Fém- és Lámpaárugyár Rt.-t 1935-ben egyesítette Fémáru, Fegyver- és Gépgyár Rt. néven. A gyár 3 telephelyen működött.

Az új vállalat profiljának túlnyomó részét a hadianyag gyártás tette ki. Gyártottak gyalogsági fegyvereket, géppuskákat, aknavetőket, géppisztolyokat, tüzérségi lövedéket, pisztolytöltényeket, kézigránátokat, kis kaliberű ifjúsági fegyvereket, céllövőpuskákat és vadászfegyvereket. Kisebb kapacitással szerszámgyártás is folyt.

Az 1936 utáni időszak kiemelkedő szerszámgépei voltak például az EK típusú esztergák. A marógépek között az ME30 vízszintes marógép jelentette az új, korszerű típust.

Az 1938-ban meghirdetett „győri program” után újra a fegyvergyártás lett a vállalat legfontosabb tevékenysége. A Fegyvergyár összforgalma 1940-re már közel 60 millió pengő volt, melyből a katonai cikkek forgalma 48,3 millió pengőt tett ki. Az 1838-ban foglalkoztatott munkások évi átlaga 3408 fő volt, ez a szám 1940-ben, a háborús termelés csúcspontján 7929 főre emelkedett.

Magyarország II. világháborúba történi belépése fokozta a fegyvergyártást. 1941 októberében megkezdődött a repülőgépsárkányok gyártása. Az 1943-ban a cég által elkészített gyártmányok 90%-át a fegyverek tették ki.

A Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár Rt. a nagy beruházások következtében, a II. világháború éveiben az ország legjelentősebb és legnagyobb fegyvergyártó vállalata lett. A polgári célú termékek aránya igencsak csökkent.

1944. április 3-án érte az első légitámadás a gyárat, 1944. július 2-án újabb súlyos bombatámadás érte a Soroksári úti gyártelepet és olajfinomítókat. A növekvő veszély miatt megkezdtek a kitelepítést.

1946 elején a vállalat felvette a Lampart Művek nevet. Ez évben megindult a szerszámgyártás, s 100 db esztergát gyártottak jóvátételre.

1948. január 1-jével államosították a Magyar Általános Hitelbank Rt. érdekkörébe tartozó vállalatot, s korlátlan felelősséggel nemzeti vállalattá alakították át „Fémáru és Szerszámgyártó NV” néven (Budapest, Soroksári út 158.)

Az 1949. évben az E25 típusú esztergát már sorozatban gyártották, összesen 271 darabot. Ezen túlmenően még 65 különféle szerszámgyártására került sor régebbi és új típusokból.

Az 1950-es évek elején komoly gazdasági fellendülés volt tapasztalható. A gyár életében további fejlődést jelentett, hogy 1951-ben megkezdtek az RH100 típusú toronyrevolver-eszterga gyártását.

1954-től a fegyvereken kívül lámpákat, varrógépeket, majd háztartási gázkészülékeket gyártottak. Az ez évi fő gyártmányt az MVE280 csúcseszterga korszerűsített kivitelének előállítása jelentette. Ez évben az MVE esztergákból 260 db-ot gyártottak.

1958-ban a Monte Carlo típusú vadászpuskával eljutott a gyár a fejlett ipari országok piacaira.

Az Esztergagépgyár 1958-ban az EU gépcsalád kialakításával új géptípusokat tervezett és gyártott. Új gép volt az ETP500 típusú programvezérlésű másolóeszterga.

Az Esztergagépgyár 1958–1960 között 2671 db vas- és fémipari szerszámgépet gyártott. E mennyiségből a 3 év alatt 1383 db gépet adott át exportra, tehát a gépek kb. 52%-a került külföldi vevőhöz. E három év alatt a munkáslétszám 127 fővel nőtt, s ezen időszak átlagos munkáslétszáma 1028 fő volt.

A vállalat 1961–1965 között nagyarányú termelési fejlesztést irányzott elő. 1961-ben 976 db vas- és fémipari szerszámgépet készítettek el, melyből exportra 600 db gép került.

1963-ban megalakult a Szerszámgyártó Művek. A gyár a nagyvállalat tagja, legnagyobb gyáregysége lett SZIM Esztergagépgyár néven. MVE esztergákat, EU esztergákat, RT80 revolver-esztergákat és MU250 típusú marógépeket gyártottak.

1965 elején vette fel a gyár a Fegyver- és Gázkészülékgyár új nevet. A gyár fejlődése több oldalról biztosított volt a SZIM keretei között.

Ez időszakban készült az építőszekrény-elv alapján felépített EE800 típusú eszterga, valamint az ET315-03 numerikus vezérlésű tárcsaeszterga.

A SZIM Fejlesztő Intézete és a SZIM Esztergagépgyár ezt megelőzően kifejlesztette az EV315 típusú NC esztergacsaládot, melynek első változata az 1971. évi BNV nagydíját nyerte el.

Az 1971-es Vadászati Világkiállításon több külföldi partnerrel folytatott a gyár eredményes tárgyalásokat. 1971-ben készült el a 100 000 db Monte Carlo típusú vadászpuska. Megjegyzendő, hogy az 1970-es évek elejére nyúlnak vissza **Jerzsabek Lajos** és **Kameniczky József** sikeres fegyvertervezési munkái.

1990 végén a gyári Centenárium Emlékbizottság elfogadta a Frommer-díj Alapítvány ügyrendjét. 1990. december 28-án **dr. Latorczai János** megbízást kapott **dr. Bod Péter Ákos** ipari minisztertől a vezérigazgatói teendőik ellátására. 1991. február 24-én a Farkasréti temetőben, a gyár centenáriuma alkalmából megkoszorúzták Frommer Rudolf sírját.

2000-ben a FÉGARMY Fegyvergyártó Kft. volt a régi gyár helyén (1095 Budapest, Soroksári út 158.), mely az ÁPV Rt. tulajdona.

IRODALOM

Edvi I. Aladár: Budapest műszaki útmutatója (Pátria Nyomdai Rt., Budapest, 1896).

Kormos A.: Pénzügyi Compass 1910–1911 évre (Apolló Nyomda, Budapest).

FÉG: Prospektusok 1926, 1930 és 1932 évből (Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár Rt., Budapest).

Kormos A.: Magyar Pénzügyi Kompass 1930–1931 évre (Budapest, 1931).

Dr. Bud J.: Kis KÁTÉ a Magyar Iparról (MGyOSz, Budapest, 1930).

Dr. Árony J.: A magyar ipar (Halász P. Könyvkiadó, Budapest, 1941).

MVGOE: A Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesületének 50 esztendeje (MVGOE, Budapest, 1943).

Kallós J.: Gazdasági, Pénzügyi és Tőzsdei Kompass 1943–1944. évre (Pesti Tőzsde, Budapest, 1943).

Dr. Ulbrich S.: 100 éves a magyar szerszámgyártás (GTE, Budapest, 1972).

OMM: Technikatörténeti Szemle XII. 1980–81 (Országos Műszaki Múzeum, Budapest).